

קבר לספרים

טעם של עוד וטעם של פעם

יובל גוז'נסקי, מדודלי לדיגיטלי: 50 שנות טלוויזיה לילדים בישראל. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה / למדא עיון, 2019, 291 עמ' (+ 3 עמ' תקציר באנגלית).

מדף הספרים בעברית המוקדשים להיסטוריה של אמצעי התקשורת בישראל ולתפקודם הוא דל למדי. הדברים נכונים שבעתיים כאשר מדובר באמצעי התקשורת המשודרים, טלוויזיה ורדיו, ודי כמעט באצבעות יד אחת כדי למנותם.¹

על רקע זה יש לברך על פרסומו של כל ספר חדש המוקדש לתעשיית תקשורת ההמונים, במיוחד כאשר הוא עוסק בנושאים ובהיבטים שלא זכו עד כה לטיפול מחקרי ראוי. ואכן, ספרו החדש של ד"ר יובל גוז'נסקי מאיר וחוקר נושא שנעלם כמעט לחלוטין מעיניהם של חוקרי התקשורת: הטלוויזיה לילדים.

גוז'נסקי נטל על עצמו משימה חלוצית לא קלה בניסיון לשרטט את דיוקנה של הטלוויזיה לילדים בישראל בחמישים השנים הראשונות לקיומה. התוצאה היא מחקר ודיון רב-ממדיים הנושקים לתחומי ההיסטוריה, החינוך, התרבות והתקשורת, המניחים לפנינו שילוב היסטורי-אתנוגרפי מרתק.

אחד הקשיים שעיים נאלץ גוז'נסקי להתמודד היה הניסיון לכרוך במסגרת סד העמודים שהוקצו לספר נושאים ותחומים רבים שלפחות אחדים מהם היו ראויים, ועדיין ראויים, לעיון ולדיון נפרדים ובהרחבה. לדוגמה: סיפור הקמתה של הטלוויזיה הלימודית, התפתחותה, הפיכתה לטלוויזיה חינוכית, ההתלבטויות והוויכוחים על דמותה ותפקידיה ומאבקי הקיום שלה. או בלשונו של גוז'נסקי: "היעדר הגדרת המטרות ודרכי הפעולה, המימון, הניהול והפיקוח ילווה את הטלוויזיה הלימודים לאורך כל שנותיה" (עמ' 30). דוגמאות נוספות: סיפורה של מחלקת התוכניות לילדים בטלוויזיה הישראלית (הערוץ הראשון); ההיבט הכלכלי של תעשיית הבידור וההעשרה לילדים ולנוער, ועוד. מגבלת העמודים גרמה אפוא לכך שהחומר המשובח המוגש לנו רק מותיר בפנינו טעם של עוד. בראייה היסטורית מציע המחבר להבחין בשלוש תקופות בתולדותיה של הטלוויזיה לילדים בישראל. התקופה הראשונה (1966-1989) היא עידן הערוץ היחיד והמונופוליסטי, כאשר כל שידורי הטלוויזיה – למבוגרים וילדים – רוכזו בערוץ אחד, ממלכת-ציבורי (שלימים כונה "הערוץ הראשון"), כאשר הטלוויזיה הכללית והטלוויזיה הלימודית/חינוכית התחלקו ביניהן בשעות השידור. את התקופה השנייה (1989-2000) הוא מכנה "עידן הבלעדיות החדשה", שבו ערוץ הילדים, ששודר בטלוויזיה בכבלים, היה הערוץ

הנצפה ביותר על ידי ילדים (וממילא היה אהוב גם על ההורים שהערוץ החדש סיפק עניין ו"תעסוקה" לילדיהם). בתקופה השלישית תאגידי תקשורת ויצרני תוכן, ציבוריים ופרטיים, מתחרים באמצעות פלטפורמות שידור שונות על עיניהם, אוזניהם וזמנם של ילדים ובני נוער. התקופה השלישית, "עידן התחרות" או "עידן ריבוי הערוצים והדיגיטל" שראשיתו בתחילת שנות אלפיים, אכן מתאפיינת בריבוי ערוצים, ובשלהי שנת 2016 (השנה שבה נסתיים המחקר שעליו מבוסס הספר) פעלו בישראל לא פחות מ-19 ערוצים לילדים, לפעוטות ולמתבגרים, רובם פרטיים, אחדים מהם בבעלות תאגידי מדיה גלובליים. עידן זה, כהגדרתו של המחבר (עמ' 17), הוא עידן של שפע, ויש לו כמה מאפיינים ברורים: שידור גומחתי (niche programing), שידור דיגיטלי, מגוון דרכי הפצה ושידור, קהל אינטראקטיבי, לוח שידורים גמיש ואישי, גלובליות וכמובן – שליטה של כוחות השוק.

הספר, שמציג מחקר איכותני, מתבסס בעיקר על ראיונות ושיחות עם קהילת ההפקה, שהיא עצמה, כהגדרת המחבר, "קהילה פרשנית" (עמ' 20). אפשר שהסתמכות על תיעוד ומסמכים היסטוריים הייתה מסייעת להרחבת התמונה ולהעשרתה, שכן היא הייתה חושפת מה היו עמדותיהם ושיקוליהם של המנהלים והבעלים שאת החלטותיהם פירשו חברי הקהילה הפרשנית.

הספר, הכתוב היטב ומאורגן כהלכה, חושף לפנינו תמונה, עצובה בחלקה, המלמדת שגם הטלוויזיה הלימודית-חינוכית וגם המחלקה לילדים בערוץ הראשון של הטלוויזיה סבלו לאורך השנים ממשברי זהות. משברים כאלה מאפיינים מזה שנים את השידור הציבורי במדינות דמוקרטיות רבות, והם נובעים ישירות מסוגיית ההגדרה העצמית של השידור הציבורי ושל תפקידיו. אפשר להצביע על שתי גישות יסוד, שלכל אחת מהן יש תומכים וחסידים משלה. האחת טוענת כי השידור הציבורי, כשמו כן הוא, חייב להגיע לציבור הרחב ביותר, ומשמעות הדבר עלולה להיות ירידה למכנה המשותף הנמוך ביותר. הגישה השנייה טוענת כי השידור הציבורי צריך לענות על צורכיהן של קבוצות או אוכלוסיות שאינן זוכות לייצוג באמצעי התקשורת הגדולים, שרובם או כולם בשליטת אילי הון ותאגידי תקשורת, ובכך הוא מסתכן בשיעורי צפייה וחישיפה נמוכים, דבר שיספק דלק לאלה המתנגדים לקיומו של שידור הממומן על ידי משלם המיסים. במקרה של תוכניות לילדים, הברירה היא לעתים בין דגש לימודי-השכלתי, חינוכי, תרבותי-העשרתי או בידורי כמו גם בגיבוש התמהיל שביניהם. אין פלא שיש ערוצים לילדים שבחרו במעין שביל זהב מבחינתם: שילוב של חינוך ובידור (edutainment), האמור לספק הן את רצונם של הצופים הצעירים הן את רצונם של ההורים שאינם רוצים לראות את ילדיהם דבוקים לטלוויזיה או לתכניה המועברים באמצעות המחשב או הטלפון. התחרות העזה בין הערוצים השונים המוצעים לנו בערוצי הטלוויזיה ככבלים, כמו גם באינטרנט ובפלטפורמות אחרות, רק מעצימה את תמונת המציאות, שבה גם הפעוט הוא צרכן של תוכן בשדה רחב של מדיה. או, כפי שמציין גו'נסקי לגבי אחד מהערוצים

הפרטיים, לערוץ זה היו שתי מטרות עיקריות: למשוך את הילד אל הערוץ ולהשאירו כצופה זמן ממושך ככל האפשר (עמ' 141).

בין חוקרי תקשורת בעולם ניטש כיום ויכוח אם אנו נמצאים עתה על סיפו של הדור הרביעי של הטלוויזיה, בעיקר בגלל המעבר משידורים ארציים המשותפים לכלל הצופים (broadcasting) לשידור של ערוצים רבים בכבלים או בלוויין (narrowcasting), ואם כן – מה מאפייניה? ואם לחדר את השאלה ולמקרה בנושא שבו עוסק הספר, יש מקום לשאול מה יהיה עתידם של ערוצי הילדים המסחריים. תחזיתו של גוז'נסקי היא ש"עתידם של ערוצי הילדים המסחריים תלוי ביכולתם לזהות שינויים בהרגלי הצפייה של הילדים ובצריכת התוכן שלהם" (עמ' 211). בסיומו של פתח הדבר של הספר, מדגיש המחבר כי "עתידו של שדה הטלוויזיה לילדים בישראל תלוי במשתנים טכנולוגיים, כלכליים, פוליטיים, חברתיים ותרבותיים רבים. הוא מותנה בהעדפות ובהרגלי הצפייה של הילדים, אך לא פחות – בפעילותם של מבוגרים: יוצאי התוכן הטלוויזיוני ומפיקיו, וגם אזרחים והורים לילדים, שלעמדותיהם ולמעורבותם הפעילה בכל הנוגע בתוכן המשודר למען ילדים חשיבות רבה בחברה הדמוקרטית" (עמ' 14). זהו מסר חד ונוקב המכוון להורים ולמחנכים, אך לא פחות מכך גם לתאגידי התקשורת, הנושאים עיניהם רק לשורת הדיווח על ההכנסות והרווחים.

לסיכום: מדודלי לדיגיטלי הוא ספר חשוב, שמייד עם הופעתו תפס מקום של כבוד על מדף הספרים המוקדש לתקשורת ההמונים בישראל בכלל ולאמצעי השידור בפרט.

* * *

ימי הקורונה של שנת 2020 החזירו למסך הטלוויזיה של הערוץ הראשון את להקת זהו זה המיתולוגית, שעל מערכוניה ושיריה גדלו ילדים בשנות השמונים של המאה הקודמת. התוכניות של הלהקה החדשה יישנה – שחבריה התבגרו בינתיים בכמה עשרות שנים – הותירו אצל צופים רבים תחושה נעימה של "טעם של פעם". גם הקריאה במדודלי לדיגיטלי מותירה טעם כזה.

יחיאל לימור

הערות

- 1 בין הספרים הראויים לציון בהקשר זה: צבי גיל, בית היהלומים: סיפור הטלוויזיה הישראלית, תל אביב: ספריית פועלים, 1986; נועם ירון, ערוץ 2 – הממלכתיות החדשה, תל אביב: רסלינג, 2001; דן כספי, סליחה, תקלה! דעיכתה של רשות השידור, מבשרת ציון: צבעונים, 2015. לאלה ראוי להוסיף ספרים שהם אלבומיים באופיים, המוקדשים לקול ישראל ולגלי צה"ל: איזי מן, קול ישראל מירושלים, 1948-2008: מדינה מאחורי המיקרופון, ירושלים: רשות השידור, 2008; רפי מן וציפי גון, גלי צה"ל כל הזמן, תל אביב: משרד הביטחון, 1991; רפי מן וציפי גון, גלי צה"ל מדברים מהשטח, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2002.

רגע לפני שהשמיים נופלים

חנה לבנת, העיתונות לילדים ולבני נוער יהודים בגרמניה בשנים 1933–1938: אזהרה או הרגעה?. ירושלים: המכון לחקר הביין-לאומי לחקר השואה, יד ושם, 2017, 168 עמ'.

היום אני רוצה לספר לכם מה עשיתי בחופשה הזו. אבל קודם כל אתם צריכים לדעת איך ביליתי מדי שנה בחופשה שלי בעבר. היה לנו בית קטן בכפר, ושם ביליתי מדי קיץ. לפעמים נסענו גם לים או להרים. השנה לא יכולתי לנסוע לבית הקטן שלנו, כי הוא כבר לא שייך לנו. בעצם רציתי לנסוע לסבא וסבתא שלי, אבל כרטיס הנסיעה היה יקר מדי. לכן נאלצתי להישאר בבית. בהתחלה הצטערתי שאני חייבת להישאר בעיר. אבל אמרתי לעצמי שהרבה ילדים אינם יכולים לנסוע בחופשה שלהם הפעם, ממש כמוני, והתנחמתי בזה. נסעתי לעתים קרובות מאוד לטיולים עם אחותי הקטנה, ובדרך סיפרתי לה סיפורים, שיחקתי איתה, וזה היה נחמד מאוד. עזרתי לאמא שלי בעבודות הבית ותוך כדי כך למדתי דברים רבים שיעזרו לי בוודאי בעתיד. וכמה פעמים גם נסעתי לטיולים עם ההורים שלי, וזה היה נחמד במיוחד. כי ככה בילינו כולנו יחד במשך כל היום, בלי שאבא היה חייב ללכת למשרד וכלי שאמא הייתה צריכה לעסוק בעבודות הבית. כשאני חושבת על זה, אני מבינה שבעצם החופשה הזאת הייתה יפה יותר מקודם, כשבילינו בחופשה לברנו עם המטפלת וההורים יצאו לטיולים. אני מרוצה מאוד מהחופשה שלי (עמ' 121–122).

כך מספרת רות רוזנטל, ילדה יהודייה בת שלוש-עשרה מברלין, על בילוי הזמן שלה בחופשת הקיץ של שנת 1934. המכתב של רות, שהתפרסם מעל דפי מוסף הילדים של העיתון "קינדר-רונדשאו" (*Kinder-Rundschau*), חושף טפח מחייה של ילדה יהודייה בגרמניה הנאצית. רק לעיתים רחוקות מזדמן לנו לשמוע קולות של ילדים מהעבר, שכן ילדים משאירים אחריהם מעט עדויות כתובות או אחרות. על כן קולה של הילדה רות רוזנטל הוא בעל משמעות – הוא עדות לחוויה של ילדים בסיטואציה היסטורית ייחודית והרת גורל, רגע לפני שעולמם ועולמה של קהילתם נחרב. זאת ועוד, מכתבה של רות נותן ביטוי לתפקידים שנטלה על עצמה עיתונות הילדים והנוער היהודית שפעלה בתקופה זו, ובהם תיווך המציאות החדשה לקהל הצעיר והצעה של אפיקים מעשיים ורגשיים שבאמצעותם ניתן להתמודד עימה.

מכתבה של רות הוא אחד הטקסטים שתורגמו לעברית ומופיעים בספרה של חנה לבנת, העיתונות לילדים ולבני נוער יהודים בגרמניה בשנים 1933–1938: אזהרה או הרגעה?. הספר סוקר את מוספי הילדים והנוער שנוספו לעיתונים היהודים בגרמניה בתקופת הרייך השלישי, החל מעלייתו של היטלר לשלטון בשנת 1933 ועד ל-1938, שבה אסרו השלטונות הנאצים על פרסומם.

לספר שני חלקים: בראשון סקירה מדעית מקיפה של עיתונות הילדים והנוער היהודית שהתפרסמה בגרמניה הנאצית, ובשני מבחר של טקסטים שהופיעו מעל דפייהם: צילום המקור הגרמני והתרגום לעברית בצידו. בתארו את האתגרים שעמדו לפני יהדות גרמניה, שבין לילה הוקעה אל מחוץ לתרבות הגרמנית שבה ראתה את תרבותה שלה, ואת הקונפליקטים החיצוניים והפנימיים שעיימם התמודדה, מספק המבוא את ההקשר ההיסטורי הדרוש להבנת משמעותם של המסמכים המופיעים בחלקו השני של הספר. הספר מתייחס לחמישה מוספי ילדים ונוער שראו אור בגרמניה הנאצית. מוספים אלה צורפו לעיתונים היהודיים, והקריאה בהם פורשת את מגוון העמדות ביחס למשבר והצעות ההתמודדות שהוצגו לילדים ולנוער על ידי הזרמים האידיאולוגיים השונים ביהדות גרמניה.

מוסף הילדים של העיתון הציוני *Kinder-Rundschau*, העמיד את פלשתינה כיעד נכסף והציע לילדים זהות לאומית יהודית כפתרון המרכזי למשבר הזהות של יהדות גרמניה. לעומתו, ה-*Kinderblatt*, מוסף הילדים של עיתון האגודה המרכזית שייצג את עמדתם של רוב יהודי גרמניה, הציע לילדים, שחלקם הגדול היה מנוכר ליהדות, זהות חדשה וטרח על מילויה בתכנים, החל בתיאור מנהגי החגים היהודיים, עבור להמלצות על ספרי ילדים בעלי זיקה ליהדות וכלה בהצגה של דמויות מופת שעיימם יכלו הילדים להזדהות. לעיתון זה צורף גם מוסף הנוער *Seite der Jugend*, שפנה אל קוראיו בנימה עניינית יותר ועסק בנושאים אקטואליים ליהדות גרמניה של התקופה. מוסף הילדים של העיתון של האורתודוקסיה היהודית בגרמניה, *Der kleine Israelit*, הציע לקוראיו הצעירים את ההיאחזות בדת כמפלט וכדרך המודדות עם ההוויה בת הזמן. *Unser Familienblatt* היה מוסף הילדים של עיתון עצמאי שלא היה מקושר לארגון או מפלגה, ונתן מעל דפיו מקום למגוון עמדות שהיו מקובלות בקהילה היהודית וניסה, לאורך התקופה כולה, לשמור על עמדה א־מפלגתית.

הילדים ובני הנוער בגרמניה הנאצית חוו קשיים רבים: סילוק מבית הספר ומעבר למוסד לימודים חדש, התדרדרות המצב הכלכלי של המשפחה, פרידה מחברים ובני משפחה שהיגרו מגרמניה, כל זאת נוסף על התמודדות עם הניכור והעוינות מצד הסביבה הגרמנית, פגיעה מתמדת בכבוד העצמי ואיבוד האחיזה בזהות הגרמנית, שלחלקם הייתה זהות המוכרת היחידה. העיתונים ניסו לשמור על מידה של אופטימיות, חלקם נמנעו מלהתייחס באופן ישיר למצוקות השעה וכולם נזהרו מפני ביקורת המשטר, ולכן לא דנו בסיבות למצב החדש שבו הייתה שרויה יהדות גרמניה בכלל וילדיה בפרט.

הטקסטים המצורפים לספר נבחרו בקפידה ונותנים טעימה ממגוון הנושאים, העמדות והז'נרים שבאמצעותם פנו העיתונים אל הילדים. ניכר שהושקעה מחשבה בניסיון לספק לקוראים מושג מה על אופיים של המוספים השונים. בצד הטקסטים שכתבו מבוגרים יש בספר טקסטים שכתבו ילדים. טקסטים אלה, גם אם הותאמו לקו האידיאולוגי של

העיתון ולא נתנו ביטוי כן ואותנטי לחייהם של הילדים, הם המעניינים והמרגשים שבין הטקסטים המופיעים בספר, והצטערת על מיעוטם היחסי.

זהו הספר החמישי בסדרה העיתונות היהודית בגרמניה הנאצית: מקורות ומחקר, בעריכתו של גיא מרון. חנה לבנת היא חוקרת ספרות ילדים ונוער. ספרה כמה יפה להיות יהודי: עיצוב זהות לילדים יהודים בגרמניה בשנים 1933–1938, שעסק בספרות ועיתונות שפנתה לילדים ולבני נוער יהודים שראתה אור בתקופת הרייך השלישי בגרמניה, יצא לאור בשנת 2007 בהוצאת יד ושם. בצד היותה חוקרת, לבנת היא גם מתרגמת מוערכת ובעלת זכויות. היא תרגמה את הטקסטים שבספר לעברית רעננה, שמקרכת לימינו את מה שקראו וכתבו הילדים היהודים בגרמניה לפני למעלה משמונים שנה ועל ידי כך מאפשרת לקוראים להציץ אל עולמם ואולי אף, ולו במקצת, להבינו. הספר הוא עדות לפוטנציאל הרב הטמון בעיתונות הילדים. לפנינו עיתונות מלאה חיוניות שנולדת בן רגע ועושה מאמצים עילאיים להפוך לרלוונטית עבור קהל קוראיה; עיתונות המגיבה על המציאות באופן מידי, ערה לצורכיהם של קוראיה, מנחמת ומעודדת, מציעה פתרונות למצוקות היום-יום, ובעיקר משמשת לילדים המבודדים קהילה, מדורת שבט קטנה, שסביבה הם יכולים להתאסף, להשמיע את קולם ולשמוע קולות של אחרים המצויים במצבם. זהו מקרה מבחן מעניין לתפקודה של עיתונות ילדים בעיתות משבר וחוסר ודאות. לכן הספר הוא לא רק מקור מידע לחוקרים ולקהל הרחב המגלה עניין בחיים היהודים בגרמניה של הרייך השלישי, בעיתונות ילדים היסטורית או בחיי ילדים בתקופות אחרות, אלא גם עדות לגדולתה של עיתונות זו.

רימה שיכמנטר